

Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen

WIJZEMANSTRAAT, PENITENTENSTRAAT, SINT-AMELBERGASTRAAT EN EX-MINNEMANSTEEG.

Luc Devriese

In deze bijdrage gaan we op zoek naar de ontstaansgeschiedenis van de namen van straten, of beter gezegd straatjes, in de buurt van Sint-Jacobs: de Wijzemanstraat, een kort straatje in een hoek van de Vrijdagmarkt, de Minnemansteeg, een verdwenen steegje dat er in uitmondde en twee relatief ‘nieuwe’ straten, niet veel meer dan twee eeuwen oud: de Penitentenstraat en de Sint-Amelbergastraat.

Vlasmarkt wordt Oude Vlasmarkt en Wijzemanstraat

De oudste naam van de Wijzemanstraat (afb. 1 en 2) was volgens Frans De Potter Guldensstraat (1). Daarover valt weinig of niets te vertellen. Het is ook een moeilijke benaming, want er waren in Gent meerdere Guldenstraten. De naam Gildestraat bij de Sint-Jacobsnieuwstraat is een vervorming van een er van.

Afb. 1 Straatnaambord anno 2014

Beter bekend is de latere naam Vlasmarkt. Hoezo, Vlasmarkt? Ligt die niet aan de andere zijde van de Sint-Jacobskerk? En zo'n klein straatje... hoe kon dat nu een markt zijn? Toch werd daar enkele eeuwen lang wel degelijk vlas verhandeld. Voor wie zich zou afvragen hoe dat in zo'n kleine open ruimte kon gebeuren met volumineuze koopwaar als vlas: er werd gehandeld met

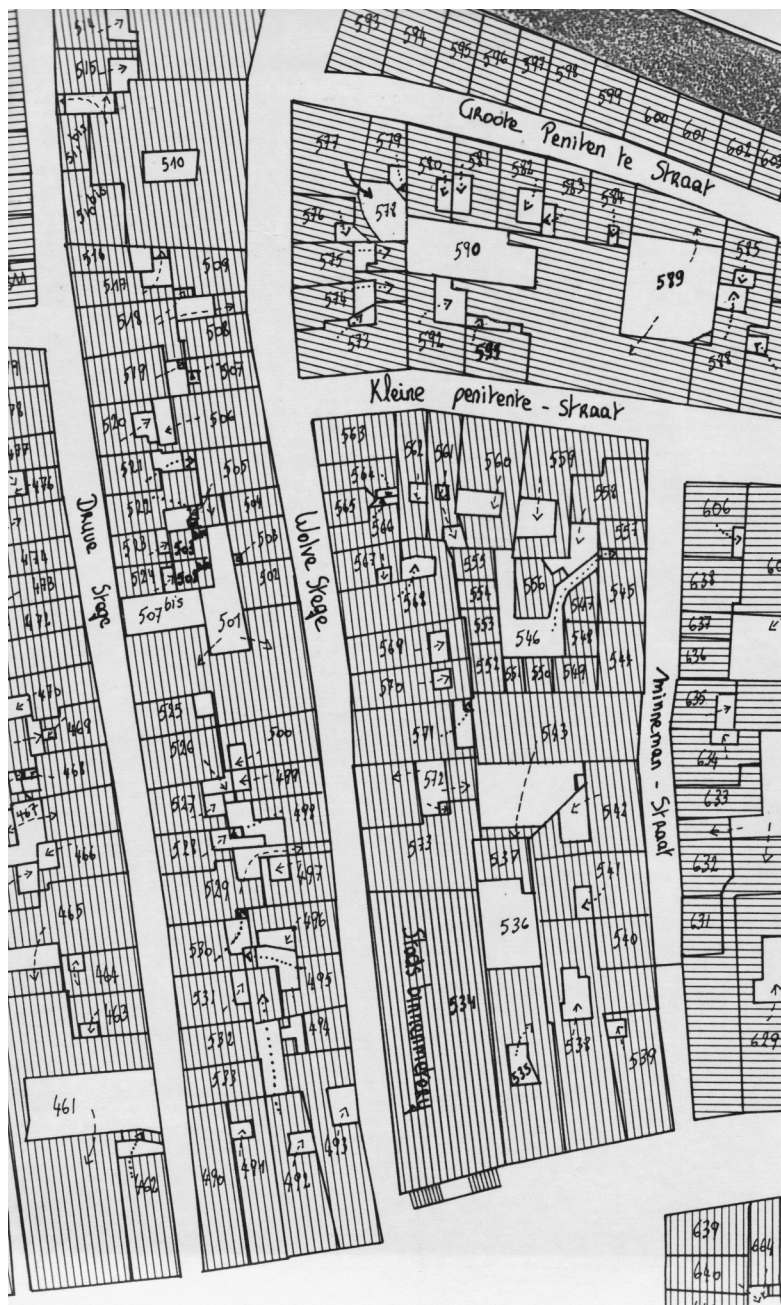

Afb. 2. Een gedeelte van de noordelijke straatwand (foto 2014). Het Minnemansteegje lag iets meer naar links (buiten beeld). Bemerkt de bovenpartijen van de gevels die de vorm van de oorspronkelijke tuit- of trapegevels verraden.

monsters (‘stalen’ in het Vlaams). Dat gebeurde in vertrouwen. De monsters moesten representatief zijn voor de hele partij, anders was je reputatie als koopman - verkoper om zeep.

Overigens is het best mogelijk dat ook een deel van het aangrenzende Sint-Jacobskerkhof (nu Bij Sint-Jacobs) als marktplaats gebruikt werd. Niemand stoorde zich daaraan. Maar blijkbaar werd het er uiteindelijk toch te krap. De markt werd overgebracht naar de welbekende plek aan de andere zijde van de kerk. Die verhuis kon omdat de ‘beestenmarkt’ (rundveemarkt) die sinds de middeleeuwen daar bij het Sint-Jansgodshuis zijn stek had, in 1629 zelf opschoof naar wat nu alweer meer dan anderhalve eeuw Oude Beestenmarkt heet. Ons straatje in de hoek van de Vrijdagmarkt werd Oude Vlasmarkt.

In 1942 maakten Jos Vermeulen en zijn officieel aangestelde straatnamencommissie er Wijze Manstraat van (sinds 1976: Wijzemanstraat). Dat gebeurde in het kader van een al voor de oorlog aangevatte grote naamgevingoperatie. De nobele bedoeling van de verandering was verwarring vermijden. De vele

Afb. 3. Detail van de beschreven zone op het eerste kadasterplan (ca. 1834). De Oude Vlasmarkt, nu Wijzemanstraat (onderaan), staat er niet bij naam op vermeld. Het Zustersstraatje was toen al bijna een halve eeuw doorgetrokken naar de Wolfsteeg en veranderd in Kleine Penitentenstraat.

Afb. 4. Een rest van de steeg is goed herkenbaar links van het huis Wijzemanstraat 1 (foto 2014, Christian Puttevels). Bemerkt ook de verspringing van de rooilijn bij het naastgelegen huis dat bij de Vrijdagmarkt hoort (huisnr. 25). Beide huizen waren toen samen met de steeg in een elektrowinkel opgenomen. In 'Bouwen door de Eeuwen heen, deel Gent 4na, p. 559 en p. 538 wordt het bouwspoor van de steeg niet vermeld, noch bij Wijzemanstraat 1, noch bij Vrijdagmarkt 25.

Afb. 5. Geveluitzicht na de recente ingrijpende verbouwing. De vroegere steeg is perfect herkenbaar (foto 2014). Ook de rooilijn verspringing is nog aanwezig.

‘Oude’, ‘Korte’, ‘Lange’, etc. bijvoegsels van de straatnamen dienden zoveel mogelijk te verdwijnen. En er moesten natuurlijk nieuwe namen gevonden worden. Dat was een kolfje naar de hand van dichter - advocaat - folklorist en commissievoorzitter Vermeulen, hier op die plek dicht bij het standbeeld van Jacob van Artevelde nog meer dan elders. Vermeulen schreef immers een ook door professionals gewaardeerde studie over de opkomst van de Arteveldeverering in Gent (2). Onderdeel van die adoratie was de creatie van de eretitel ‘Wijze Man van Gent’ (liefst met hoofdletters) voor de figuur die bij de Gentenaars ook, iets minder eerbiedig dan, als Tjok bekend staat.

Minnemansteeg

We weten het niet zeker, maar vermoedelijk vond Vermeulen, die bij de namenkeuze meestal losjes, intuïtief en eigengereid te werk ging, inspiratie bij de benaming van het enige zijsteegje van de Oude Vlasmarkt: de Minneman-

Afb. 6. Publiciteit met een beeld van de opengewerkte computermaquette van het nieuwe gebouwencomplex. De oude steeg is functioneel geworden daar binnenin (foto 2014). De naam ervan Dies veneris is Latijn voor Vrijdag: de dag van Venus (denk aan ziekte van Venus, venerische ziekte...). Haar Germaanse evenbeeld Frea leverde de naam van onze vrijdag.

steeg, pal aan de hoek van de Vrijdagmarkt (afb. 3). Dat verloor in 1942 zijn naam en het was trouwens afgesloten door een bijbouw van het naastgelegen huis Wijzemanstraat nr. 1 (afb. 4). De steeg was niet meer toegankelijk, werd vooral gebruikt als opslagruimte, maar bleef visueel nog herkenbaar. Bij een recente veelomvattende bouwkundige ingreep werd de eeuwenoude steeg op een gelukkige manier opgewaardeerd. Ze werd samen met de aan weerszijden gelegen huizen Vrijdagmarkt 25 en Wijzemanstraat 1 opgenomen in een grote verbouwing (afb. 5 en 6). De nieuwe versie als lichtstraat ten gerieve van de omgevende appartementen is breder dan de oude steeg die één tot max. anderhalve meter mat (gemeten op het kadasterplan gebruikt voor afb. 3)

Het steegje was een van niet minder dan vijf heel nauwe parallelle stegen die tot het einde van de negentiende eeuw de Vrijdagmarkt verbonden met de zone naar de Ottogracht toe. Het was oud. De vroegst bekende vermelding van de naam gaat terug tot 1354 (3). Later werd het ook bekend als Tuimelaarsteeg, naar een huisnaam, of nog, zoals in 1662 als Meermansteghe (4). In de eerste officiële stratenlijsten, die in 1812 en 1840 probeerden orde te schep- pen in de namenchaos van vooral kleine straatjes, lezen we Minnemanstraat en – rue aux Amants. Die Franse vertaling was er wel totaal naast geschoten, wat mag blijken uit wat volgt.

Watergeesten

De naamvorm Meermansteeg brengt ons dicht bij de meest waarschijnlijke betekenis van deze plaatsnaam (5). Een meerman was een afschrikwekkende watergeest en een dergelijk exemplaar huisde - dat wist iedereen - onder de Karnemelkbrug (voordien Steenbrug) bij de Steenpoort aan het begin van de Steendam. De latere brugnaam is afkomstig van de Karnemelkmarkt die daar tot in de 19de eeuw doorging. Het in gidsenkringen bekende spookverhaal van het melkmeisje aan de ‘Kerremelkbrug’ werd bedacht door een zedenprekerige 19de-eeuwse journalist als verwaterde versie van grimmige oude verhalen. Daarover en over de ‘spoken’ rond de Karnemelkbrug verscheen een bijdrage in ons zusterijdschrift *Van Mensen en Dingen* (6).

De griezel aan de Steendam was een van de vele kwaadaardige watergeesten: osschaarts, kludden (of klurren), nekkers en meermannen die in Gent vooral onder bruggen huisden en die nachtelijke, argeloze, al of niet benevelde voor- bijgangers onverhoeds een klap verkochten of in het water trokken. De osschaert of roeschaert was her en der in Oost-Vlaanderen bekend als waterdui- velnaam (7). Een dergelijke osschaert zou ook aan de Predikherenbrug rond- gespookt hebben (8). Je vindt de waterkwelgeesten in meer dan één Gentse

plaatsnaam: in de Nekkersput- en Nekkervijverstraat (nekker: zwarte duivel) en in de vergeten 's Cluderstoren (toren van Kludde, later Herderstoren) bij een sluisje op de middeleeuwse stadsvestgracht, verdwenen ergens onder de grote ophoging voor het Zeehavenrangeerstation aan de Dampoort (9).

Je kon dat soort creaturen onder andere tegen komen aan de Minne-meersbrug en in de Minnestraat (vroegere naam van de Goudstraat) en ook aan de Minne-

Afb. 7. De allesbehalve lieflijke afbeelding van een 'meermin' in de oervorm 'meerman' of waterduivel, hier zelfs onder de gedaante van een 'zeemonnik' door Jacob Slupers in *Omnium fere gentium nostraeque aetatis* (1572).

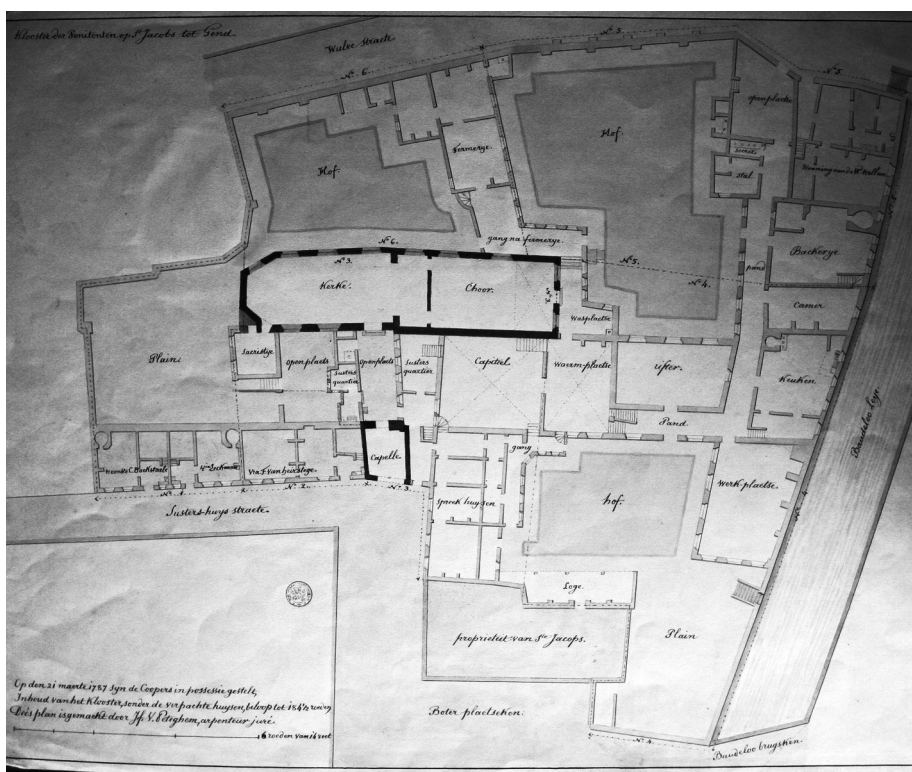
Afb. 8. De afschuwelijke meerman of waterduivel werd een verleidelijke, maar toch niet bijster vriendelijk kijkende meermin met Rubensiaanse vormen (Delftse tegel, uit 'Mythologische voorstellingen op Nederlandse tegels', Leiden, 2011).

brug (later Appelbrug, vroeger over de Houtlei aan de Jan Breidelstraat), plaatsnamen afgeleid van 'meerman'. De verschrikkelijke meerman (afb. 7) werd ook voorgesteld met een visselijf of met het uitzicht van een gevleugelde griffioen, half water-, half luchtdier. Dit kon evolueren tot een verleidelijke meermin (afb. 8). Maar ook die vrouwelijke vorm 'min' was ver van onschuldig. Ze lokte met haar gezang en lieflijke smoeltje mensen het water in.

En tenslotte zit de meerman ook verscholen in de naam Wijzemanstraat, op Vermeuleniaanse wijze afgeleid van Minnemansteeg, nemen we aan. Vanuit de Vrijdagmarkt kon je inderdaad via dat steegje naar de Steendam stappen. Het blijft hypothetisch: de Wijzemanstraat kreeg zijn naam door de klankgelijkenis met Minnemansteeg en die steeg zelf werd genoemd naar de waterduivel die onder de Karnemelkbrug huis hield. Hypothesen, niet één, maar twee. En geef toe, wel leuke. Bijlange niet zo straf als die waarmee Jean Ray

– John Flanders voor de pinnen kwam als verklaring voor de slechte reputatie van de brug aan de Steendam. ‘Men’ vertelde, zo schrijft John, dat lang geleden de in het Sint-Janshospitaal geamputeerde armen en benen in het Sint-Jansvaardeken gegooid werden. Maar aangezien ze bij lichamen van christenen hoorden en recht hadden op een graf in gewijde grond, voelden de ledematen zich erg beledigd. Ze begonnen kwaai te toeren uit te halen. Af en toe werd iemand door een zo’n ‘loslopend’ been achterna gezeten, kreeg een nachtelijke voorbijganger een ferme schop of een klap van een losse arm.

Zoog Jean Ray dat uit zijn duim of hoorde hij dat echt van buurtbewoners in zijn jeugd die hij doorbracht aan de Sint-Jansdreef, heel dicht bij de Karnelemlukbrug (10)? De veronderstelde amputaties van ledematen berusten overigens op de misvatting dat het Sint-Jansgodshuis (hospice, hospitium: gasten-

Afb. 9. Grondplan opgemaakt door landmeter van Peteghem bij de onteigening in 1784 van het penitentenklooster (Stadsarchief Gent, Atlas Goetgebuer). Bovenaan de Wolfsteeg en rechts de Ottogracht of Baudeloleye. De Minnemansteeg staat hier aangeduid als Susters huys steede. Het haakvormige uiteinde van de steeg bij het klooster, met in de oksel een voor het publiek toegankelijk kapelletje, komt uit aan het Boter plaetseken, nu Beverhoutplein.

verblijf) een hospitaal zou geweest zijn in de betekenis van kliniek. Hoe dan ook, het is een variante van een verhaal over de watergeest aan de Steenbrug of Karnemelkbrug dat in 1843 door de Duitse onderzoeker Wolf opgenomen werd in de allereerste bundel van Nederlandse volksverhalen (11).

Penitentenstraat en Sint-Amelbergastraat Een boetekloostertje en een ‘rivierheilige’

De Minnemansteeg liep in de richting van de Ottogracht tot op het punt waar een vrouwenkloostertje de weg versperde (afb. 9). Daar veranderde de steeg abrupt van richting naar het koor van de Sint-Jacobskerk toe, en even verder naar de Karnemelkbrug. Vooral het tweede deel van de steeg werd soms Zusterhuisstraatje genoemd. Het klooster zelf wordt in archiefdocumenten even goed in de Minnemansteeg gelokaliseerd (12).

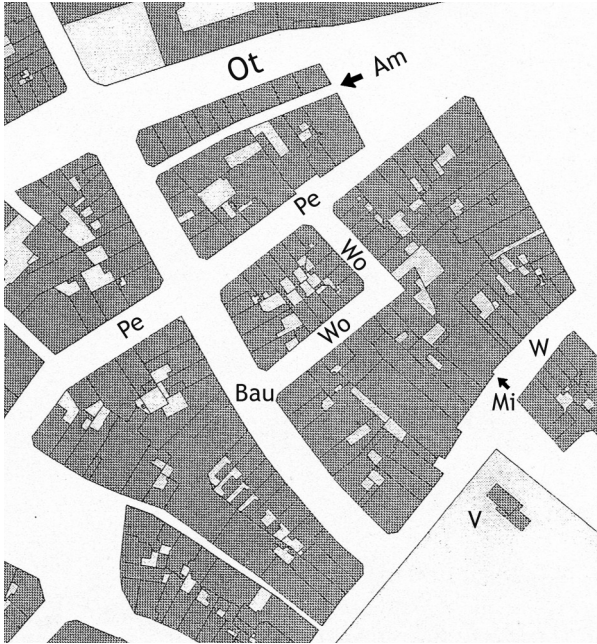
De zusters penitenten (de naam betekent: boetedoeners) of grauwezusters waren arm. Hun habijt bestond uit de goedkoopste stof: vandaar ‘grauw’ in de naam. Ze waren daar minstens sinds 1440 tot in de tijd van Jozef II (1784) gevestigd (13). Er bestaan, zover bekend, geen goede afbeeldingen van het klooster. Het was, zoals het grondplan uit 1784 laat uitschijnen, geen monumentaal bouwwerk, maar een conglomeraat van meerdere kleine gebouwtjes die het kloosterkerkje insloten. De machtige Sint-Pietersabdij die zich als voogd van het nederige zusterkloostertje opwierp, wist te bedingen dat er geen torentje op het dak van hun kerkje mocht komen.

Na de opheffing en de afbraak door aannemer Colpaert in de Franse tijd, werden daar de Kleine en de Grote (of Lange) Penitentenstraat getrokken (zie afb. 3). In het begin van de vorige eeuw veranderde het uitzicht in deze zone nogmaals sterk, vooral door de ingrepen van architect - aannemer Semey bij de aanleg van de nieuwe Baudelostraat (14). De oude Wolfsteeg, waarvan nog een spoor zichtbaar is naast het Lakenmetershuis op de Vrijdagmarkt (afb. 10), transformeerde tot Wolfstraat op een in haakvorm veranderd tracé. Afb. 11 toont een plannetje met de huidige toestand.

De Kleine Penitentenstraat werd verbonden met het Steursteegje bij het ‘Garenplaatske’ (Edward Anseeleplein) en omgevormd tot een nieuwe brede en relatief lange straat tussen het pleintje en de Sint-Jacobskerk. Die mocht de naam Penitentenstraat in ere houden. De ‘Grote’ of ‘Lange’ naamgenoot werd tot Sint-Amelbergastraat omgedoopt. Dit was eveneens een wat dubieuze naamcreatie van Vermeulen. Over Sint-Amelberga is weinig of niets met zekerheid geweten. Zoals gebruikelijk bij dergelijke heiligen uit de Merovin-

Afb. 10. Toegang tot het nog resterende stukje Wolfsteeg op de Vrijdagmarkt, versperd door een rommelige 'garagepoort' in een monumentale arduinen 18de-eeuwse omlijsting die in de vorige eeuw naar het Lakenmetershuis verhuisd werd (foto Christian Puttevils, 1914).

Afb. 11.
 Huidige toestand van de buurt op een vereenvoudigd kadasterplannetje (Stad Gent, Dienst Monumentenzorg).
 Bemerkt de sporen van steegjes. Betekenis van de letters, van onder naar boven.:
 V: Vrijdagmarkt,
 Mi: locatie van de verdwenen Minnemansteeg,
 W: Wijzemanstraat;
 Bau: Baudelostraat;
 Wo (2x): de haakvormige Wolfsstraat;
 Pe: Penitentenstraat;
 Am: Sint-Amelbergastraat;
 Ot: Ottogracht.

gische tijd, fabelwezens in een nog half magische leefwereld, werden aan haar de meest fantastische wonderen toegeschreven. Amelberga ‘van Temse’ zou mensen gered hebben van aanvallen door reusachtige vissen opstijgend uit het Scheldewater. Een grote vis wilde de jonge (vanzelfsprekend hooggeboren) dame op zijn rug over de Schelde brengen. Na haar dood voer de kist met haar lichaam op het water voortgestuwd door enorme vissen. Was zij een christelijke en heilbrengende versie van de verderfelijke meermin? (15)

Met dank aan Christian Puttevils

Noten

- 1 De Potter, F. (s.d.), *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Siffer, Gent, deel VI, p. 473.
- 2 Vermeulen, J. (1938), De groei en de bloei van de Arteveldefiguur in de Vlaamse volksziel. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 13, p. 101-208. Een oordeel over dat werk bij Van Werveke, H. (1982), *Jacob van Artevelde*, Kruseman, Den Haag, p. 104.
- 3 Gysseling, M. *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 61. Oudste vermelding als Minnemans steghe in 1354.
- 4 De Potter, F., deel VI, p. 392 en deel I, p. 177.
- 5 De Potter zoekt de herkomst van de naam bij de in Gent bekende familienaam Minneman. Hij wordt daarin aarzelend gevolgd door Gysseling. Deze laatste geeft bij de Minnebrug en

Minnemeers als verklaring: 'mannja', Germaans voor watergeest, dat onder invloed van het Nederlandse 'minne' (beminnen) vervormd werd en een heel andere inhoud kreeg. Gysseling vraagt zich af of de familienaam Minneman ook niet met de watergeest te maken heeft.

- 6 Devriese, L., (2007), Griezelen bij de Griete onder de Gentse Karnemelkbrug. In: *Van Mensen en Dingen*, Gent, 2007, jg. 8 nr. 1, p. 38-47; Devriese, L. (1999), De meermin van de Minnemeers. In: *Oost - Vlaamse Zanten*, jg. 74 nr. 1, p. 70-73. Het verhaal van het melkmeisje o.a. in: De Rijck, P. (1955), *Gentianen. Een resem oude Gentse sagen*, Gent, Dienst Toerisme, p. 54-55.
- 7 Van Es, F. (1945), Osschaart. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 20, p. 48-73; De Meyer, G. (1949), Sagen uit Noord Oost-Vlaanderen. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 24, p. 16-17; Lamend, A.M. (1950), Kludde en roeschaert. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 25, p. 61-66.
- 8 De Potter, F., deel III, p. 455-456.
- 9 Devriese, L. (2012), De Rietgracht, grens van het Gentse Vrije. Sint-Amandsberg als voorbeeld. In *Jaarboek Oost-Oudburg*, nr. 49, p. 158-159. De 's Cluderstoren is goed herkenbaar op het panoramisch gezicht 'Gent 1534'.
- 10 De Kremer, J., alias John Flanders (1953), *Oude stenen en oud water*. Oorspronkelijk in de krant *Het Volk*, 1 april. Opgenomen in *John Flanders. Dat was een tijd!* Samengesteld door André Verbeke, HHKG, Gent, 1996, p. 167-168.
- 11 Wolf, J.W. (1843), *Niederländische Sagen*, Brockhaus, Leipzig, nr. 564.
- 12 Referenties naar de bronnen van de straatnaamvermeldingen in De Potter, deel VI, 391-392 en Verstraete, F. (1978), deel II, p. 145-146.
- 13 Over het klooster: De Potter, F., deel VI, p. 483-490; De Backer, C (1977). In: *Les cahiers de la Biloque*, p.177; Verstraete, F. (1978), *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, deel II, p. 664-669 en deel III, p. 614-616. Vandamme, G. (2010), Religieus Gent. In: *Gandavum*, jg. 15 nr. 3, p. 20. Bemerkt dat de grauwezusters - penitenten van Sint-Jacobs, na een hervorming ook recollectinen genoemd, niet mogen verward worden met de grauwezusters van Sint-Pieters, die oorspronkelijk aan de Nederkouter huisden.
- 14 Over de sloop van de oude wijk en de urbanisatie aan het begin van de vorige eeuw: Van Ryssel, D. (2010), Baudeloostraat. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 39 nr. 1, p. 54-58. Een plannetje uit 1903 van de nieuwe aanleg in Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, L 127/9.
- 15 Declercq, G. (1997), Heiligen, lekenabten en hervormers. In: Declercq, G. (ed.), *Ganda & Blandinium*, p. 71. Een andere (?) Amelberga zou in Maubeuge geleefd hebben. In Mater bij Oudenaarde houdt men nog een derde heiligenverhaal in ere. Na heel wat moeilijkheden met het voogdijklooster Sint-Pieters werden de penitenten van het kloostertje bij Sint-Jacobs verplicht ieder jaar op de naamdag van Sint-Amelberga een wassen kaars aan de heilige te offeren in de abdij.